

УДК 94(367)

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
У ГАЛУЗІ ОСВІТИ В ПЕРШІЙ
ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(1918–1938)****ACTIVITY OF UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IS
IN INDUSTRY OF EDUCATION IN THE FIRST
CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918–1938)****Піковська Т. В.,**

кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри права факультету менеджменту та
права, Вінницький національний аграрний
університет (Вінниця, Україна), e-mail:
Tetiana261285@i.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>

Pikovskaya T. V.,

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of
the Department of Law, Faculty of Management and
Law, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsia,
Ukraine), e-mail: Tetiana261285@i.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>

Стаття присвячена освітній діяльності української інтелігенції у галузі освіти в період перебування Закарпаття у складі Першої Чехословацької республіки. Під час роботи над статтею були застосовані історико-порівняльний метод, історико-типологічний та історико-системний методи. Для діяльності української інтелігенції шкільна освіта стала широким полем. Внаслідок інтенсивної мадяризації, яка відбувалась в часи перебування українських земель у складі Угорщини національна освіта була у стані занепаду. Завдяки демократичному устрою Першої Чехословацької республіки, українська інтелігенція отримала можливість розгорнути освітню роботу серед українського населення республіки і сприяти таким чином культурно-освітньому відродженню нації. Серед досягнень представників інтелігенції: написання нових підручників, сприяння у створенні нових шкіл та середніх закладів освіти, навчання і виховання кадрів для цих освітніх закладів, створення бібліотек і читалень. На жаль, з припиненням існування Першої Чехословацької республіки, значно зменшились можливості для культурно-освітньої діяльності інтелігенції.

Ключові слова: українська інтелігенція, освіта, мовне питання, національно-культурний рух, Перша Чехословацька республіка, Августин Волошин.

The article is sanctified to educational activity of Ukrainian intelligentsia in industry of education in the period of stay of Zakarpattia in composition the First Czechoslovak republic. During the prosecution of the article were applied historical comparative method, historical typology method, historical system method. For activity of Ukrainian intelligentsia school education became the wide field. As a result of intensive magyarization, that took place in the days of stay of Ukrainian earth in composition Hungary national community was in the state of decline.

Due to the democratic mode of the First Czechoslovak republic, Ukrainian intelligentsia got possibility to open out educational work among the Ukrainian population of republic and assist the cultural and educational revival of nation thus. Among the achievements of representatives of intelligentsia: writing of new textbooks, assistance in creation of new schools and middle establishments of education, studies and education of shots for these educational establishments, creation of libraries and readers.

Unfortunately, with stopping of existence of the First Czechoslovak republic, considerably possibilities diminished for cultural and educational activity of intelligentsia.

Keywords: Ukrainian intelligentsia, education, language question, national and cultural motion, First Czechoslovak republic, Augustine Voloshin.

Один із наслідків Першої світової війни стала поява на карті Європи нових держав. Однією з цих держав є Перша Чехословацька республіка (1918–1938), яка за свідченням як очевидців, так і дослідників-істориків була

однією з найдемократичніших країн свого часу. Чехословаччина, яка утворилась на уламках Австро-Угорщини була полі етнічною державою. Внаслідок збігу цілого ряду обставин, насамперед міжнародних, у складі Чехословаччини опинилось Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь), а також Словаччина, на сході якої проживала значна кількість українців. Таким чином, українське національне питання стало частиною національного питання в чехословацькій республіці. При цьому важливо роль відіграла українська інтелігенція, яка, в своїй переважній більшості сприяла збереженню національної самобутності українців у складі новоствореної держави.

Для вивчення внеску української інтелігенції у розвиток національної освіти в Підкарпатській Русі важливе значення мають праці вітчизняних вчених [2; 3; 5; 6] та чеських науковців [1]. Значний фактичний матеріал містять свідчення безпосередніх учасників розбудови народної освіти [2], а також дослідження присвячені діяльності окремих представників інтелігенції [4].

Метою статті є дослідити діяльність української інтелігенції в Першій Чехословацькій республіці, її вплив на розвиток національної освіти.

Ступінь національної культури народу в значній мірі визначається рівнем шкільної освіти, її змістом, доступністю для всіх верств суспільства. Саме шкільна освіта стала широким полем для діяльності української інтелігенції. Внаслідок інтенсивної мадяризації, яка відбувалась в часи перебування українських земель у складі Угорщини національна освіта була у стані занепаду [3, с. 101]. Крім того, загальний рівень освіченості серед населення був невисокий. Про це свідчить те, що в окремих округах Підкарпатської Русі кількість неписемних сягала 90% [3, с. 102].

Нова влада почала здійснювати кроки для покращення ситуації. Зокрема, за короткий термін був організований шкільний реферат в Ужгороді, першим його начальником було призначено відомого педагога Йозефа Пешкова [1, с. 101]. Він визначив основні труднощі на шляху розбудови шкільної освіти: панування в школах мовного хаосу, на усунення якого знадобиться багато часу; відсутність підручників, створення яких наштовхується на мовні труднощі; недостатня кількість вчительських кадрів та їх недостатня освіченість [3, с. 102].

Одним із організаторів розвитку народної освіти на Закарпатті в зазначений період був Августин Волошин. На час входження Закарпаття до складу Чехословаччини А. Волошин вже став відомим педагогом. Він успішно очолював Ужгородську учительську семінарію, редагував ряд важливих видань.

Як голова Педагогічного товариства Підкарпатської Русі і депутат парламенту А. Волошин виступив із власною програмою культурних перетворень у Підкарпатській Русі, в тому числі програмою відчуження системи освіти.

У 1919–1920-х рр. однією з найбільших проблем нової чехословацької шкільної управи в

Підкарпатській Русі був брак граматик і шкільних підручників.

Впродовж 20–30-х рр. А. Волошин написав ряд підручників для народних шкіл, а також перевидав деякі з тих, що вийшли друком раніше. Серед видань, що мали вагоме значення для практичної роботи шкіл, варто відзначити такі праці, як «Мала читанка II и III класы народных школ» (1925), «Читанка для VI–VIII кл. народных школ» (1923 р.) та ін. Ці підручники написані з урахуванням досягнень мовознавства у повоєнні роки, успіхів педагогічної науки, досвіду викладання цих предметів у школах [2, с. 98]. У цих підручниках, та їх наступних перевиданнях А. Волошин використовував традиційний правопис з додатком численних діалектичних елементів. Така трансформація виявилась нескладною, оскільки Волошин завжди був прихильний до верховинських діалектів, що були ближчими до української мови, якою розмовляли в Галичині [5, с. 87].

Граматики бракувало і в школах вищого рівня. Голова шкільної управи Йозеф Пешек намагався розв'язати проблему, запросивши в грудні 1919 р. до Ужгороду відомого лінгвіста Івана Панькевича [5, с. 87]. Він розробив план публікації діалектичного словника, а в 1922 р. вийшло перше видання його «Граматики руського языка». Цей підручник був написаний не на літературній українській мові, а на мовній суміші близькій до мови, на якій розмовляло місцеве населення (отримала назву «панькевичівка»).

У березні 1923 р. був складний учительський з'їзд на якому головний інспектор шкіл Пешек подав пропозицію ввести граматику Панькевича в підкарпатських школах. Проте політика Пешика викликала затятий опір численних верств інтелігенції, надто місцевих русофілів. Головного чеського інспектора шкіл звинуватили у прагненні створити окремих «руський» народ, а Панькевичу дорікали за штучну «руську» мову. Насправді, як стверджують більшість дослідників [6, с. 292; 5, с. 87], І. Панькевич сподівався, що коли–небудь у всій Підкарпатській Русі вживатиметься українська літературна мова. Проте він усвідомлював, що літературну українську мову не можна ввести негайно, і тому намагався створити «компромісну» мову із урахуванням місцевих мовних особливостей. У своїх підручниках 30-х рр. І. Панькевич завершив перехід до української літературної мови [6, с. 292].

І. Панькевич відомий не лише як автор шкільних підручників. В період з 1920 по 1938 рік він викладав в Ужгородській гімназії, був одним із організаторів українського руху на Підкарпатській Русі, одним із засновників товариства «Просвіта», «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі». Крім того, він був першим редактором дитячого українофільського журналу «Віночок», журналу для вчителів «Учитель», популярного журналу з історії і культури «Підкарпатська Русь», а також редактором 14 томів «Наукового збірника товариства Просвіта». Панькевич став провідним

спеціалістом в галузі русинської діалектології міжвоєнного періоду, написав фундаментальні дослідження «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей», «Нарис історії українських закарпатських говорів: Фонетика» [6, с. 292].

Однією з гострих проблем тогочасної освіти була нестача кваліфікованих педагогічних кадрів. Так, з числа учителів на території Підкарпатської Русі на момент її входження до складу Чехословаччини (674) лише 379 вчителів склали службу присягу. Решта, або відмовились від служби, або переселились до Угорщини.

Одним із провідних закладів з підготовки вчительських кадрів Закарпаття була учительська семінарія. Значних успіхів у вихованні нових учительських кадрів семінарія досягнула за керівництва А. Волошина, який поставив мету навчати: «учителів релігійно і народно свідомих». В умовах, що склались А. Волошину довелося створювати педколектив практично заново. Впродовж 20-х на початку 30-х років у семінарії склався висококваліфікований колектив педагогів. Серед них варто назвати М. Дудку, намісника єпископа Мукачівської єпархії, який викладав математику і фізику. У 1933 р. А. Волошин запросив на роботу в семінарію досвідченого учителя руської мови та історії Я. Голоту, який, крім рідної мови чудово володів німецькою та латиною. Більше 10 років педагогічного стажу мали викладачі Е. Дунда, М. Ерделі, І. Сільвай [2, с. 242].

Найвідоміші у краї педагоги були випускниками Ужгородської семінарії. Серед них можна назвати заслужених вчителів України М. Барванія, Е. Шутяка, відмінників народної освіти Ф. Гошука, М. Бору, І. Сабаша. Великий внесок у виховання молоді зробили такі випускники, як відмінник навчання, який закінчив семінарію в 1935 р., – О. Лишак та один із організаторів освіти на Іршавщині О. Тромбола [2, с. 251].

У центрі уваги громадськості стояло питання розвитку на Закарпатті вищої школи. Обдарована молодь вступала на навчання до вищих навчальних закладів Праги, Брно, Кошиць, Братислави, а окремі вихідці із Закарпаття навчалися у Відні, Римі, Будапешті й навіть Берліні. Це були переважно викладачі гімназій, лікарі, вчені різних галузей наук. Але цього явно було замало, а тому прогресивна громадськість ставила питання про відкриття свого вищого навчального закладу – університету Підкарпатської Русі. Однак досягти цієї мети так і не вдалося. Уряд Чехословаччини вважав, що на Підкарпатській Русі немає умов для розвитку вищої школи.

Розвиток народної освіти і середньої школи призвів до зростання кількісного і якісного складу інтелігенції. Перепису 1921 і 1930 рр. засвідчують, що кількість людей інтелектуальної праці майже подвоїлася. На Закарпатті в кінці 30-х років працював значний загін учителів, працівників творчих професій, учених, громадських і духовних діячів [2, с. 213].

Українська інтелігенція досягнула значних успіхів в культурно-просвітницькій роботі й поза межами шкільної освіти. При шкільному відділі був організований спеціальний підрозділ позашкільної народно-просвітницької роботи. Вже в 1920 р. в селах почали створюватися «Руські читальні», які і були першим результатом народно-просвітницької роботи. Ці заходи, прийняті державою були посилені особистою ініціативою представників української інтелігенції.

Варто відзначити, що з самого початку культурно-просвітницька робота була позначена боротьбою двох непримиренних таборів – русофільського і українофільського. Представники останнього 9-го березня 1920 р. утворили в Ужгороді товариство «Просвіта» [4, с. 186]. Його головою був Ю. Бращайко, а членами головної ради А. Волошин, В. Гаджега, М. Долинай, С. Клочурак, І. Панькевич, Г. Стрипський [4, с. 186; 6, с. 315].

Головною своєю метою товариство проголосило «культурний та економічний розвиток Підкарпатського народу» [6, с. 315; 2, с. 97]. Крім того, згідно з виробленим статутом товариство планувало заснувати сільськогосподарські кооперативи, допомагали селянам купувати реманент і машини, організувати музичні, гімнастичні, театральні та освітні гуртки, відкривали бібліотеки, народні дома і «Центральний національний музей для цілої області Підкарпатської Русі» [2, с. 98].

Товариства «Просвіта» ділилося на видавничу, літературно-наукову, організаційну, бібліотечну, театральну, музейну та економічну секції. Назву запозичили у львівського товариства «Просвіта», заснованого 1868 р. Крім того, чимало галицьких українців, як, наприклад, І. Панькевич, В. Бірчак і В. Пачовський, що емігрували на Підкарпатську Русь у 1920-х рр. принесли неоціненний досвід, здобутий у роботі над поліпшенням національного і освітнього становища галицьких русинів.

За час свого існування товариство «Просвіта» створило 233 читальні і 14 відділень в тому числі на Пряшівській Русі – 6 читалень і одне відділення [7, с. 116]. При багатьох читальнях були відкриті і бібліотеки, товариство «Просвіта» розбило широку видавничу програму прагнучи задовольнити потреби всіх верств населення. Спершу більшість видань виходило основаною на діалекті мовою з традиційним правописом, але після 1930 р. мова почала дедалі більше наближатися до літературної української, став уживатись новий правопис. Великого значення набули популярні серійні видання, переважно це були книги на сільськогосподарську, літературну та історичну тематику. Також видавались дитячий журнал «Пчілка» (1922–1932), вісімнадцять коротких розвідок про мову, літературу та історію краю, докладний чотирнадцятитомний «Науковий збірник товариства» (1922–1938), який видавали І. Панькевич, В. Бричак, В. Гаджега та А. Волошин [5, с. 98].

Як центральний осередок усієї мережі читалень товариства «Просвіта» планувалося спорудити Народний дім (національний центр).

Президент Чехословаччини Томаш Масарик дав на його будівництво сто тисяч крон, і в жовтні 1928 р. в Ужгороді товариство вже святкувало відкриття новітнього центру, до якого входили музей, бібліотека, читальня, кінотеатр. Хоча наслідки економічного спаду і зменшення урядової підтримки в 1930-х рр. обмежили видавничу і театральну діяльність «Просвіти», товариство й надалі зоставалося важливим чинником культурного життя Підкарпаття.

Таким чином, завдяки демократичному устрою Першої Чехословацької республіки, українська інтелігенція отримала можливість розгорнути освітню роботу серед українського населення республіки і сприяти таким чином культурно-освітньому відродженню нації. Серед досягнень представників інтелігенції: написання нових підручників, сприяння у створенні нових шкіл та середніх закладів освіти, навчання і виховання кадрів для цих освітніх закладів, створення бібліотек і читалень. Безумовно, цей процес проходив у складних як соціально-економічних, так і політичних умовах. На жаль, з припиненням існування Першої Чехословацької республіки, значно зменшились можливості для культурно-освітньої діяльності інтелігенції.

Список використаних джерел

1. Pešina, J., 1936. 'Narodni školstvi na Podkarpatske Rusi', *Podkarpatska Rus. «Bratislava»*, 1, s.259–266.
2. Бачинский, Э., ред., 1936. 'Подкарпатская Русь за годы 1936–1936', Ужгород: *Русский Народный Голос*.
3. Вегеш, М., Кляп, М., Тарасюк, В. та Токар, М., 2015. 'Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України', Ужгород.
4. Малюта, О., 2008. '«Просвіти» і українська державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.)', Київ: *Видавничий центр «Просвіта»*.
5. Магочій, П., 1994. 'Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)', Ужгород.
6. Поп, И., 2001. 'Энциклопедия Подкарпатской Руси', Ужгород: *издательство В. Падяка*.

References

1. Pešina, J., 1936. 'Narodni školstvi na Podkarpatske Rusi', *Podkarpatska Rus. «Bratislava»*, 1, s.259–266.
2. Bachinskij, Je., red., 1936. 'Podkarpatskaja Rus' za gody 1936–1936 (Subcarpathian Russia for the years 1936–1936)', Uzhgorod: *Russkij Narodnyj Golos#*.
3. Vegesh, M., Kljap, M., Tarasjuk, V. ta Tokar, M., 2015. 'Avgustyn Voloshyn. Zhyttja i pomysly prezydenta Karpats'koi' Ukrai'ny (Augustine Voloshin. The life and thoughts of the President of the Carpathian Ukraine)', Uzhgorod.
4. Maljuta, O., 2008. '«Prosvity» i ukrai'ns'ka derzhavnist' (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.) («Prosvita» and Ukrainian statehood (second half of the nineteenth and first half of the twentieth century))', Kyi'v: *Vydavnychij centr «Prosvita»*.
5. Magochij, P., 1994. 'Formuvannja nacional'noi' svidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948) (Formation of national consciousness: Subcarpathian Rus (1848–1948))', Uzhgorod.
6. Pop, I., 2001. 'Jenciklopedija Podkarpatskoj Rusi (Encyclopedia of Subcarpathian Rus)', Uzhgorod: *izdatel'stvo V. Padjaka*.

* * *